

Laris Borić

Fortificiranje grada Cresa u 16. stoljeću

Laris Borić
 Odjel za povijest umjetnosti
 Sveučilište u Zadru
 Obala kralja Petra Krešimira IV. 2
 HR - 23 000 Zadar

Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
 Primljen / Received: 20. 1. 2011.
 Prihvaćen / Accepted: 15. 4. 2011.
 UDK: 711.459.6(497.5 Cres)¹⁵

U radu se objavljuju podaci i pretpostavke o fazama izgradnje pojedinih kortina, kula i vrata creskih fortifikacija 16. stoljeća, kao i imena kamenara, klesara i graditelja aktivnih na tom zadatku u razdoblju između 1508. i 1610. godine, zapisana u Libri delle fabbriche delle mura koji se čuvaju u Državnom arhivu u Rijeci.

Ključne riječi: *Cres, fortifikacije, Mletačka Republika, renesansa, klasični arhitektonski jezik*

Iako su renesansne fortifikacije grada Cresa¹ - baš kao i brojna druga pitanja koja se odnose na urbanističku i arhitektonsku baštinu tog kvarnerskog grada - stručnoj javnosti nedovoljno poznate, one su bile predmetom interesa, kako nekolicine talijanskih historioografa i povjesničara arhitekture i urbanizma, tako i amatera - baštinskih entuzijasta. Kao naročito korisne historiografske priloge u tom kontekstu valja izdvojiti i regeste Knjiga Gradskoga vijeća u redakciji Stefana Petrisa² i Nicole Lemessija,³ te kraći historiografski osvrt creskog franjevca Josipa Vlahovića.⁴ Najraniju znanstvenu obradu razvoja urbanističkog sustava grada Cresa, ali i njegova obrambenog prstena, donio je Andro Mohorovičić.⁵ On je definirao najstariji dio grada uz glavnu gradsku arteriju, a središte mu je odredio ispred romaničke crkve lokalnoga zaštitnika Sv. Sidra (Izidora). Pretpostavljajući da je ranosrednjovjekovno naselje bilo opasano zidom, Mohorovičić ga je zamislio kao pravokutnik sa sjeveroistočnim uleknućem u blizini navedenoga trga. Sličnu konturu uokolo proširenog areala slijedio bi, prema Mohorovičiću, drugi srednjovjekovni fortifikacijski prsten, koji je vjerojatno nastao sredinom 14. stoljeća kada se grad širi prema istoku. Unatoč nepostojanju materijalnih dokaza o pretpostavljenom prvom srednjovjekovnom pojasu, ovakvo su čitanje razvoja creskih fortifikacija kasniji pisci uglavnom prihvaćali, pa se tako na creske fortifikacije, u širem kontekstu obrade obrambenih pojaseva istočnojadranskih gradova, osvr-

nuo i Milan Prelog,⁶ kao i creska arheologinja Jasminka Čus-Rukonić u izvještajima o svojim istraživanjima.⁷ Ipak, unatoč uvjerljivim temeljima hipoteze o Mohorovičićevu prvom srednjovjekovnom fortifikacijskom pojasu, ne čini se vjerojatnim da bi on, za razliku od drugog srednjovjekovnog pojasa, bio nešto mnogo više od suhozidnog i, djelomice, palisadnog sustava.⁸

U novije je vrijeme stručnu obradu povijesnog razvoja creskog obrambenog prstena, s osvrtom na urbanistički razvoj grada, iznijela i Gianna Duda Marinelli.⁹ Nedavno je i publicistički, premda katkad proizvoljni, tekst na ovu temu objavio i Luigi Tomaz.¹⁰ Duda Marinelli uopće se nije osvrtao na Mohorovičićeve hipoteze, a temelj njezinim promišljanjima činio je tlocrtni prikaz pružanja pojedinih pravaca creskih fortifikacija prikazan na katastarskom planu grada iz 1821. godine, a koji je prethodno spomenutim registama Knjiga Gradskog vijeća bio priložio N. Lemessi.¹¹ Osim toga u ovom radu su obrađena i neka prethodna nagađanja zasnovana na lokalnoj predaji, kao i nekoliko Lemessijevih pretpostavki temeljenih na povijesnim podacima. Ovim su prilogom konačno ustanovljeni pravci pružanja srednjovjekovnih fortifikacija, te njihovih gradskih vrata, premda neke od tvrdnji G. Duda Marinelli treba uzeti s oprezom, poput hipoteze o postojanju uličnog poteza na mjestu pretpostavljenog antičkog karda. Budući da su traktovi renesansnog prstena donekle bili određeni ovim starijima - a oni slijede koncentričnu matricu širenja

1. Cres, najraniji katastarski plan iz 1821. godine (Državni arhiv u Splitu, Arhiv mapa za Istru i Dalmaciju, preuzeto iz SLUKAN-ALTIĆ, M., 2000., T. 23, uz dopuštenje autorice i ravnateljice DAST)

Town of Cres, the earliest cadastral map, made in 1821

gradskog areala - treba im posvetiti nešto pozornosti. Istraživanjima G. Duda Marinelli utvrđena je linija gotičkog obrambenog zida s kruništem, opremljenog kulama čiji je južni krak, kako su potvrdila i sondiranja J. Ćus-Rukonić, tekao uz danas zatrpani potok srednjovjekovnog imena Rivolus, a liniju mu pratimo duž današnje Ulice A. Fortisa do srednjovjekovnih vrata i kule Sv. Martina čiji su ostaci vidljivi u zidu starije od dviju kuća Rodinis.¹² Istočni se potez srednjovjekovnih zidina u potpunosti poklapa s današnjim pravcem ulice Zagrad, čiji je toponim nedvosmislen. Ovdje su zidine tekle paralelno s pravcem glavne gradske ulice Sv. Sidra. Sjeverni trakt srednjovjekovnih zidina G. Duda Marinelli je ubicirala pravilnim tokom današnje Ulice Creskog statuta koja je vodila do izvora Racica, koji se nalazio na mjestu današnjeg Trga Frane Petrisa, a koristio se za ispiranje grube vunene tkanine, rase. Na ovom su mjestu srednjovjekovne zidine završavale u palisadnim

obrambenim strukturama oko najdubljeg dijela creske luke - Mandrača. Osim spomenute kule uz crkvu i vrata Sv. Martina, jedna se kula može pretpostaviti i u istočnom traktu, u relativnoj blizini crkve Sv. Klare gdje treba pretpostaviti gradska vrata na početku ceste koja je vodila prema Belom i Mergu.¹³

Najmlađi obrambeni prsten grada Cresa, koji se gradio tijekom 16. stoljeća, obgrlio je prostor prvobitne rano-srednjovjekovne jezgre smještene uz gradsku luku, ali i *burgus* (varoš Varožinu, koji se tijekom srednjeg vijeka razvio na brijegu sjeverno od Mandrača), brisani prostor u sjeverozapadnom dijelu grada koji je mogao služiti kao vojno vježbalište, te novonaseljena područja južno i istočno od linije prethodnoga fortifikacijskoga prstena koje prepoznajemo u toponimima Klančić Rov, Zagrad i Kons.¹⁴ Zajedno s dva lučka lukobrana, Velom i Malom preskvom,¹⁵ novi je obrambeni pojas tvorilo gotovo kvadratni tlocrt, s neznatnim uvlačenjem sjevernog dijela

istočnog trakta, na kojemu se tzv. Porta Bragadina otvaraju prema glavnoj ulici novonastalog sjeveroistočnog dijela grada. Ovaj je obrambeni prsten definirao rub gradskog prostora sve do rušenja u 19. stoljeću, a zorno je prikazan na katastarskom planu iz 1821. godine (sl. 1).¹⁶

Zidine su bile opremljene s četiri okrugle ugaone kule (sjeverozapadna i jugoistočna kopnena, te dvije morske na početku istočne i zapadne obale gradske luke), jednom (sjeveroistočna kula *Torrion*) četvrtastog tlocrta, te trima vratima: *Porta Marcella* koja se nalaze u sjevernom dijelu istočnog prstena, *Porta Bragadina* u njegovu južnome dijelu, te davno srušena vrata Sv. Mikule na zapadnom potezu, kojima se ulazilo u *burgus* netom uklopljen u zaštićeno gradsko područje. Četvrta gradska vrata, Lučka, uklopljena su u prizemlje gradskog tornja sa satom.¹⁷ Vjerojatna je i pretpostavka L. Tomaza (TOMAZ, L., 2002., 37, bilj. 50) o još dvije manje *pusterle* koje su vodile prema luci s jugoistočne i sjeverozapadne strane. Zidno je platno, dijelom u 19. stoljeću, a dijelom iza Drugog svjetskog rata, u potpunosti uništeno. Sačuvani su tek istočni potez sjevernog zida u dužini od desetak metara, nekoliko metara zapadnog zida tik uz nekadašnja vrata Sv. Mikule, te skošenja u prizemlju kuća na istočnoj i zapadnoj obali gradske luke. Jedina sačuvana od nekadašnje četiri oble i jedne kule pravokutnog tlocrta, sjeverozapadna je, kopnena kula. Ona je smještena na najvišoj točki zidina, na brijegu iznad zapadnog dijela grada, te je, osim obrambene imala i izviđačku funkciju. Oblog je tlocrta, sa skošenim prizemljem, dvokatnim tijelom i kruništem. Na istočnoj strani prizemlja ulazna vrata glatkih greda završavaju segmentnim rasteretnim lukom, a bočno su otvorena dva kvadratna prozora. Skošeno prizemlje od prvoga kata dijeli obli vijenac. U razini prvoga kata na istočnome su dijelu otvorene tri manje puškarnice, a na prvome katu, u središtu istočne polovice veći pravokutni prozor, te nad njim dva manja. Nad drugim katom izgrađeno je krunište koje počiva na konzolama. Komunikacija između katova bila je ostvarena unutrašnjim drvenim stubištem. Identične ovoj morale su biti istočna i zapadna lučka ugaona kula, te jugoistočna ugaona kula kod crkvice Sv. Duha (koja se u dokumentima naziva i *balluardo*).¹⁸ U kuli pravokutnog tlocrta koja se u izvorima naziva *Turrion*, nalazila su se manja, sjeveroistočna vrata, vjerojatno namijenjena potrebama vojnih postrojbi. Tlocrt, elevacija pa i smještaj ove kule, uz nekadašnji brisani prostor uz zidine, kojega je koristila mletačka posada, upućuju na ranije razdoblje nastanka, vjerojatno već tijekom posljednje četvrtine 15. stoljeća.

Lučka gradska vrata (sl. 2) otvorena su u prizemlju satnog tornja i povezuju trg pred zbornom crkvom s trgom pred Mandračem, prema kojem se otvaralo pročelje danas nepostojeće Pretorske (Kneževe) palače,

crkvice Sv. Ivana od Trga koja je bila sjedištem najveće gradske bratovštine i do danas sačuvana Gradska loža. Luk u bunjatu obočuju dva toskanska polustupa čija su tijela raščlanjena kamenim prstenovima koji obuhvaćaju i kamene blokove luka. Kapiteli ovih polustupova nose trabeaciju čije su grede arhitrava i vijenca maniristički prekinute radijalnim blokovima luka. Nad profiliranim vijencem diže se atika nadvišena trokutnim zabatom, na kojoj je u središnjoj niši danas naslikan grb grada Cresa, a obočena je kartušama otučenih grbova.¹⁹ Bočni glatki pilastri nose trokutni zabat čija je površina otučena. Satni toranj u današnjem je obliku rezultat pregradnje koju je Gradsko vijeće 1552. godine povjerilo onodobnom najvršnjem creskom graditelju Sidru (Izidoru) Stošiću, tražeći da ga majstor "usavrši u najljepšem duhu, bez obzira na trošak, tako da bude lijep i častan, kakvoga nema u čitavoj Dalmaciji."²⁰ Majstor Sidar Stošić u svoje je vrijeme bio najugledniji creski graditelj. On je, između ostalog, tijekom druge četvrtine 16. stoljeća vršio službu protomajstora izgradnje creskih zidina te je svakako bio u stanju ostvariti ovakav projekt, no kasnorenesansni likovni jezik lučka vrata tipološki svrstava u skupinu s kopnenim vratima za koja znamo da su nastala osamdesetih godina 16. stoljeća. Stoga možemo pretpostaviti da je izvorni Stošićev projekt, ako je sredinom stoljeća bio dovršen, tijekom posljednje četvrtine 16. stoljeća doživio pregradnju. Potvrde arhivskih izvora za takvu slutnju još valja tražiti.

Glavna kopnena vrata, *Gracke vrata* ili *Porta Marcella* (sl. 3),²¹ podignuta su na sjevernom dijelu istočnog prstena zidina, na početku Ulice Creskog statuta koja spaja Prato - poljanu pred istočnim rubom grada - s gradskom lukom Mandračom, a koja je glavna komunikacijska os nove gradske četvrti proširene u 16. stoljeću. Vrata su konstruirana u obliku luka uokvirenog kamenim blokovima u bunjatu, smještenog između dva polustupa s jonskim kapitelima, postavljena na visoke četvrtaste baze čija su tijela vezana s po četiri kamena prstena. Polustupovi imaju isključivo ukrasnu funkciju, a trabeacija koju nose, odnosno grede arhitrava i vijenca i ovdje su prekinute radijalnim blokovima luka. Vijenac je cjelovit i snažno profiliran, a nad njim se diže atika s reljefom krilatog lava koji je u 20. stoljeću postavljen na mjestu izvornog reljefa,²² između grba kneza i kapetana Giovannija Marcella koji je u Cresu službovao između 1586. i 1588. godine, te dužda Pasqualea Cicogne koji je tu dužnost vršio od 1585. do 1595. godine,²³ čijim grbovima datiramo dovršenje vratiju. U Državnom arhivu u Rijeci, među arhivalijama creske općine, sačuvane su i Knjige troškova izgradnje zidina (*Libro de conti della fabbrica delle Mura di Cherso per essecutionem della deliberation*

del Senato 1509. 24 Septembris). Ovi su dokumenti, uz Knjige Gradskoga vijeća bili temelj istraživanju koje je rezultiralo podacima o lokalnim graditeljima i botegama zaposlenima na tom velikom projektu, a čija imena objavljujem u ovom radu. Tamo nalazimo i imena majstora koji su radili na *Porta Marcella*: 13. srpnja 1584. Ivan Petar (Zampiero) Zvonarić dobio je 30 lira predujma za rezanje kamena namijenjenog izgradnji *Porta al Prado*, odnosno vratima na Pratu, poljani koja prati istočni trakt zidina. Istoga se dana, za sedamdeset mjera kamena koje je dovezao iz Rovinja, a koji će biti iskorišten za gradnju istih vratiju, isplaćuje majstoru Mateju iz Rovinja 155 lira. Dana 13. ožujka 1585. godine majstorima Frani Stošiću i Marku Soldatiću isplaćena je nepoznata svota za radove "*della porta posta al Prado*".²⁴

Porta Bragadina ili *Male vrata* (sl. 4) smještena su na južnome kraju istočnog zidnog platna i nalaze se na početku Ulice Bernardina Rizzija koja povezuje Prato s Pjacetom, gradskim predjelom također sagrađenim u 16. stoljeću, na prostoru koji se nalazio izvan srednjovjekovnih vrata Sv. Martina. Uz pilone luka u bunjatu priljubljena su dva plitka toskanska pilastra obuhvaćena kamenim prstenovima, zapravo blago istaknutim blokovima luka. Pilastru nose po dva stupnjevito uvećana kamena bloka arhitrava i friza koji su, poput onih s Lučkih vrata i *Porta Marcella*, prekinuti radijalnim blokovima luka na čijem se zaglavnom kamenu nalazi grb mletačke obitelji Bragadin.²⁵ Naatici postavljenoj nad istaknuto profiliranim vijencem uklesan je lav Sv. Marka s kulom u pozadini,²⁶ između grbova mletačkih obitelji da Ponte i Grimani.²⁷ Prema dokumentima u *Libri delle fabbriche...*, vrata su dovršena 3. lipnja 1581. godine za vladavine kneza i kapetana Nikole Bragadina.²⁸ Zapadna vrata Sv. Mikule, kojima se ulazilo u prostor *burgusa* Varožine, danas su srušena, a o njihovu položaju svjedoči širok ulični potez Rialto koji je vodio smjerom zapad - istok. Uz južni rub nekadašnjih vrata sačuvan je spomenuti dio zidnoga platna. Još jedna vrata, danas nepoznata izgleda, nalazila su se u sklopu sjeveroistočne kule pravokutnog tlocrta, Turiona, a sudeći prema zapisima u *Libri delle fabbriche...*, dovršena su 1609. godine.²⁹

Zajedničke stilske karakteristike svih opisanih gradskih vrata, od kojih za vrata Bragadina i *Marcella* imamo heraldički potvrđenu dataciju u 1581., odnosno 1588. godinu, pripadaju onom korpusu fortifikacijske i javne arhitekture koji nalazimo u dalmatinskim gradovima, a mahom se datiraju u razdoblje sredine i druge polovine 16. stoljeća. Ključni stilski elementi creskih vrata - zidne plohe u bunjatu, kamenim prstenovima ojačani polustupovi i maniristički prekinuta trabeacija s visokom atikom - pripadaju arhitektonskom

jeziku koji je tijekom druge polovine 16. stoljeća postao općim mjestom kasnorenesansne fortifikacijske i civilne arhitekture, ponajviše zaslugom Serliovih traktata u kojima ih nalazimo.³⁰ Suvremenost tog likovnog jezika naročito se ističe u opreci s tada već - u odnosu na utvrde bastionskoga tipa koje grade na strateški ključnim pozicijama³¹ - zastarjelim tipološkim i konstrukcijskim osobinama razmjerno tankih creskih zidina, lišenih bastiona i nasipa, a tek mjestimice ojačanih skošenjima i branjenih kulama. Iz sačuvanih traktova creskih zidina, na sjeveroistočnom uglu, te uz nekadašnja vrata Sv. Mikule, vidljivo je da su zidine bile razmjerno tanke i visoke, dijelom i zbog činjenice da, osim na lučkim traktovima gdje su postavljene *scarpe*, one nisu bile branjene bastionima i nasipima već ugaonim kulama obla i pravokutna tlocrta.³² U tome je procesu važnu ulogu odigrao domaći sin i novigradski biskup Antonio Marcello Petris, kako spominje prijepis Senatske odluke prepisan u Statutu grada Cresa iz 1667. godine.³³

Takvo je rješenje bez sumnje bilo uvjetovano ograničenim mogućnostima napada težom artiljerijom i izbjegavanjem znatnih troškova kakve je iziskivalo projektiranje i gradnja bastionskih utvrda. Specifičan zemljopisni položaj grada Cresa nije pretpostavljao znatnu opasnost od napada otomanskih pomorskih snaga, no relativna blizina habsburških zemalja, odnosno teritorija Cambraiske lige zasigurno je, barem u vrijeme donošenja Senatske odluke o izgradnji zidina, 27. rujna 1509., Veneciji bila presudna.³⁴ Ipak, nakon prestanka cambraiske prijetnje, tijekom kasnijih desetljeća 16. stoljeća, u Cresu su učestali pljačkaški pohodi uskoka, a oni su bez sumnje bili ključan razlog nastavku gradnje novog obrambenog prstena. To potvrđuju i brojni izvještaji Gradskoga vijeća s opisima okrutnih uskočkih pljački otočnih naselja.³⁵

Na ovom mjestu treba podsjetiti da je prethodno, sredinom 15. stoljeća, grad Cres od drevnog Osora bio preuzeo ulogu otočnog upravnog središta kojim, kao i u ostalim dalmatinskim gradovima, u ime mletačke vlasti upravlja osoba u funkciji kneza i kapetana. Ta je činjenica, koju je pratilo i doseljenje osorskog biskupa, za srednjovjekovnu cresku komunu predstavljala ishodišnu točku relativno naglog političkog i gospodarskog uzleta kojemu je uslijedio i urbanistički razvitak grada, dakle nastanak novih gradskih četvrti izvan srednjovjekovnog obrambenog pojasa koji je štitio povijesnu jezgru.³⁶ Nepovoljne političke prilike koje sa sobom donose ratovi, složeni odnosi Venecije s europskim silama, stalna otomanska prijetnja, a osobito napadi uskoka koji tijekom 16. stoljeća ugrožavaju otočna naselja, razlog su stalnom inzistiraju na nastavku rada na obrambenom sustavu, za koji nikada nije bilo dovoljno financijskih sredstava.

Venecija je tijekom čitavog 16. stoljeća više brinula o zaštiti nekih drugih dalmatinskih gradova koji su strateški ili ekonomski bili od većeg značenja nego što je to bio Cres. Stoga financijske i organizacijske napore oko gradnje fortifikacija možemo pratiti tijekom dužeg razdoblja, od prvih godina 16. stoljeća, sve do dovršetka izgradnje novoga obrambenoga pojasa, 1610. godine. Ipak, ključni se podaci nalaze u ranije spomenutom troškovniku izgradnje zidina, *Libri delle fabbriche...*³⁷ Oni svjedoče o relativno živoj građevnoj djelatnosti u razdoblju od 1514. do 1548. godine, te krajem 16. i početkom 17. stoljeća. Podaci su, barem što se tiče prvog razdoblja, nepotpuni jer nedostaje prvih 11 listova, a određeni broj folija djelomice je izjeden i nečitak. Arhivska su istraživanja, osim Knjiga izgradnje zidina, uključivala i odluke Gradskoga vijeća, napose one iz druge polovine 16. stoljeća koje se nalaze u Trećoj i Četvrtoj knjizi. Kada se ovima pribroje i podaci iz navedenog članka G. Duda Marinelli, a koje je autorica crpila iz *Libri instrumentorum* creske komune,³⁸ primjetno je da proces izgradnje fortifikacija možemo podijeliti u dvije građevne faze: prvu koja obuhvaća razdoblje od 1508. do 1558., i drugu od 1581. do 1610.

Najraniji arhivski podatak koji se odnosi na izgradnju novog poteza zidina onaj je sa sjednice Gradskoga vijeća od 9. veljače 1500., kada se creski plemić Zanco de Bocchina zadužuje u Veneciji ishoditi koncesiju kako bi grad mogao izgraditi gradske zidine (*“trovar i modi per cingere di mura la citta”*). Istodobno se, donošenjem odluke o popravku putova koji vode iz grada prema sjeveru, istoku i jugu,³⁹ pristupa dovršenju procesa urbanističkog uređenja grada u kojemu je izgradnja novog pojasa zidina tek jedna od važnijih stavki. Tako 29. lipnja 1504. nalazimo odluku o pokrivanju kanala koji je tekao glavnim trgom (*Canale della Piazza*), a 2. siječnja 1506. odluke o popravcima porporele, klaonice i javnih putova, novcem namijenjenim fortificiranju grada.⁴⁰ Čini se da je Zanco de Bocchina uspio ugovoriti dio financijskih sredstava za početak gradnje, pa 2. siječnja 1508. Vijeće raspisuje javni natječaj za popravak i gradnju zidina čiji se dio nekoliko dana ranije urušio.⁴¹ Nekoliko tjedana kasnije, 20. veljače, odlučeno je iskopati vapnenu jamu za gradnju zidina, no projekt nije mogao ozbiljnije započeti, jer 18. svibnja 1511. Cresani od Venecije traže da im osigura protomajstora gradnje. Dana 16. kolovoza iste godine po prvi se puta među članovima Vijeća izabiru nadglednici gradnje koji će primati plaću od 2 dukata na godinu. Gradnja zidina se financira iz prihoda komune, ali i financijske pomoći Venecije koju creski poslanici učestalo traže, ali rijetko dobivaju. Kako financijska pomoć iz Venecije nije stizala u očekivanim količinama,⁴² a gradska

2. Cres, Gradski toranj s Lučkim vratima (foto: L. Borić)
Cres, Clock-tower above the Harbour gates

zajednica nije dovoljno bogata kako bi takav pothvat mogla sama privesti kraju, u zapisnicima sa sjednica Vijeća ne nalazimo nikakvih odluka u vezi s gradnjom fortifikacija sve do 2. siječnja 1526. kada je donesena odluka o izgradnji kamenoga mosta kod vratiju Sv. Martina, na mjestu na kojem započinje cesta koja vodi prema Franjevačkom samostanu. Istog se dana odlučuje urediti i očistiti gradska luka čija se obala učvršćuje palisadnim supstrukcijama.⁴³ Ova se odredba odnosi na vrata u sklopu srednjovjekovnih gradskih zidina, pa je jasno da još 1526. gotovo ništa od planiranoga na južnoj strani grada nije izvedeno. Obzirom na odluku Vijeća koja govori o trošnom stanju zapadnog trakta zidina, onome okrenutom gradskoj luci, zaključujem da se najraniji period stogodišnjeg izgradnje renesansnih zidina uglavnom odnosi na popravak obalne linije zida, uključivši Lučka vrata pod gradskim satom i jugozapadnu ugaonu kulu. Podaci dobiveni iz *Libri delle fabbriche...* za prvo su razdoblje nešto bogatiji i složeniji. Najraniji se zapisi odnose na 1514. godinu⁴⁴ kada se spominju isplate majstorima Pavlu, Bartulu, Jeronimu iz Šibenika i Petru. Slijedi zatišje od tri godine, do 1517. kada se po prvi puta pojavljuje kasniji (nakon 1525. godine)

protomajstor izgradnje zidina Sidar Stošić. On će sve do 1548. biti najčešće spominjan majstor angažiran na izgradnji fortifikacija, a autor je i gradskog tornja prema spomenutoj narudžbi Vijeća od 29. lipnja 1552. godine.

Prilikom isplata troškova, sve do 1525. godine ne spominju se lokacije na kojima se radilo⁴⁵ pa se moramo osloniti na prethodno predloženu pretpostavku da se u prvoj fazi gradila obalna linija gradskoga zida. Tome ide u prilog i najraniji poznati spomen lokacije, onaj iz 1525. godine, prilikom isplate majstoru Frani Gašpariniću za radove na *Consu*,⁴⁶ mjestu na kojem se nalazila jugozapadna ugaona kula koja je branila ulaz u gradsku luku. Kako je folij na mjestu na kojem je navedena svota koju je primio majstor Gašparinić uništen, nije jasno je li te godine dovršena kula ili je novac isplaćen za dovršetak zidnoga platna na južnom dijelu obalnog pojasa zidina. Od ostalih majstora koji su zaposleni u razdoblju od 1514. do 1525. u bilješkama se spominju Tiberije,⁴⁷ Marko Razanjin,⁴⁸ Ivan,⁴⁹ Marko,⁵⁰ Petar Zvonarić,⁵¹ Bartul,⁵² Pavao⁵³ i Jeronim iz Šibenika.⁵⁴

Nakon dovršetka radova na zapadnom, obalnom traktu, pri čemu su ojačane i upotpunjene srednjovjekovne zidine, izgleda da se pristupilo izgradnji istočnog poteza, uz Prato, koji je u čitavoj dužini od starije linije zidina pomaknut za tridesetak metara prema istoku, čime su zatvoreni nova južna četvrt, Zagrad, i ona jugozapadna, iza srednjovjekovnog Klančić rofa.

Prvi radovi na Pratu spomenuti u *Libri delle fabbriche...* oni su iz 1527. godine, kada je Mateju *lapicidi* isplaćeno 165 lira za radove na nepoznatoj cisterni na Pratu.⁵⁵ Iste se godine u nekoliko navrata spominje protomajstor gradnje zidina, Sidar Stošić za radove na Pratu,⁵⁶ no istodobno se intenzivno radi na dovršenju jugoistočnog ugaonog kompleksa, u blizini crkve Sv. Martina. Možemo pretpostaviti, iako za to nema dovoljno podataka u izvorima, da se u tom trenutku dovršava jugoistočna kula kružnoga tlocrta koja je branila ulaz u gradsku luku. Na to upućuje izgradnja pristanišne obale pred crkvom Sv. Marka, za koju je 1527. godine isplaćen majstor Vračinić.⁵⁷ Podaci iz *Libri delle fabbriche...*, kao ni zapisnici sa sjednica Gradskoga vijeća ne donose nikakve podatke o radovima na fortifikacijskom sustavu za razdoblje između 1527. i 1534. godine, kada se kao organizator nabavke vapna i pijeska kojeg prodaju građani spominje isključivo protomajstor Sidar Stošić.⁵⁸ Premda za to ne postoje izravni arhivski dokazi, možemo pretpostaviti da se ovim dovozima većih količina vapna i pijeska dovršavaju zidna platna zapadnog i istočnog poteza. Jedini podatak koji upućuje na izvođenje radova na jednom od tih zidnih poteza jest isplata majstoru

Andriji iz Bergama iz 1540. godine za radove na zidinama *de garbin*.⁵⁹

Ukoliko je točna pretpostavka da su do četrdesetih godina 16. stoljeća bili dovršeni tek zapadni i istočni potezi zidina, a da su grad s juga i sjevera štatile dotrajale gotičke fortifikacije, čini se da ionako siromašna cresa zajednica tako obiman i skup projekt, bez financijske pomoći izvana, nije uspijevala dovršiti. Ipak, na intenzivniji angažman uskoro će ih prisiliti sve češće uskočke provale, koje osim što ugrožavaju život u ruralnim otočkim zajednicama, prijete i gradu Cresa, a o čemu je bilo riječi ranije u ovom radu.

Godine 1543. kod Valuna se odigrala teška pomorska bitka između Cresana i uskoka, kojom su prilikom poginula dva gradska suca i nekolicina građana.⁶⁰ Taj je događaj potaknuo svijest o nužnosti izgradnje pouzdanog obrambenog sustava, pa 17. studenog te godine Vijeće donosi odluku prema kojoj su svi plemići i pučani obvezni sudjelovati u nabavci građevinskog materijala (pijesak, vapno, kamenje), dok će se ionako nedostatna sredstva u kancelarskim fondovima koristiti samo za isplatu radova.⁶¹ Na istoj se sjednici po prvi puta osniva komisija od tri nadglednika, od kojih će jedan nadgledati nabavku vapna i pijeska, drugi kamena, dok će treći nadgledati izgradnju zidina. Međutim, u zapisima *Libri delle fabbriche...* na licu i naličju folija 80 nailazimo na neobjašnjiv prekid upisa podataka u razdoblju od čak trideset i jedne godine. Naime, folij 80 završava s danom 11. listopada 1550., a folij 80' počinje s datumom 17. lipnja 1581. Najjednostavnije moguće objašnjenje bilo bi da su se u tom periodu troškovi upisivali u kakvu drugu, danas izgubljenu knjigu, no kako objasniti činjenicu da se troškovi iz 1581. godine upisuju na poledini 30 godina starog lista? Ostavimo li rješenje ove zagonetke po strani, jedini izvor podataka za radove na creskim fortifikacijama u razdoblju od 1550. do 1581. godine ostaju zapisi sa sjednica Gradskoga vijeća, a u njima u tom periodu začudo ne nalazimo mnogo odluka vezanih uz radove na zidinama.

Ritam izgradnje zidina svoj konačni zamah doživljava početkom osamdesetih godina 16. stoljeća, od kada u *Libri delle fabbriche...* nalazimo učestale zapise o isplatama. Isplate za radove na pojedinim zidnim kortinama ne spominju posebice o kojem se dijelu radi, dok su isplate o radovima na pojedinim vratima detaljnije.

Kako je već navedeno, 1581. godine dovršavaju se vrata Bragadina, nakon čega započinju radovi na vratima Marcella. Usporedno s radovima na zidinama, 1587. godine pojedini se troškovi i majstori preusmjeravaju na radove u Pretorskoj (Kneževoj) palači. To bi moglo značiti da je do tog vremena veći dio radova na zidnim platnima dovršen ili pri završetku, a da su preostali radovi na

3. Cres, *Porta Marcella*, stanje tridesetih godina 20. stoljeća (Lošinjski muzej, Zbirka Dantea Lussina, s dopuštenjem Muzeja)
Cres, Porta Marcella, situation in the 1930ies

dotjerivanju pojedinih dijelova (vrata, ugaone kule). Ti su radovi konačno dovršeni devedesetih godina 16. stoljeća, da bi 1602. godine bile zabilježene konačne isplate⁶² za četiri skupine graditelja:

Skupinu 1 čine majstori Marko Palčić, Luka i Pavao Mladinić, Marko Soldatić i Ludovik Matulić. Isplaćeno im je 3313 lira.

Skupinu 2 čine majstori Frane Stošić, Gašpar Zvonarić, Sidar Zvonarić, Andrija Gesmondin, isplaćeno 3720 lira.

Skupinu 3 predvodi majstor Andrija Gesmondin, isplaćeno 1916 lira.

Skupinu 4 predvodi majstor Marko Soldatić, isplaćeno 389 lira.

Različitim je skupinama majstora i njihovih suradnika bio povjeren rad na raznim poslovima, a pojedini su majstori vodili i samostalne djelatnosti izvan skupine unutar koje su radili (Andrija Gesmondin i Marko Soldatić).

U izvorima se kao veoma značajna ličnost pojavljuje majstor Izidor ili Sidar Stošić koji je, sudeći po imenu gradskog zaštitnika, domaći sin, a tijekom druge četvrtine 16. stoljeća slovi za veoma cijenjenog majstora, čije se ime u isplatama za radove na fortifikacijama pojavljuje 34 puta u razdoblju od 1521. do 1548. godine. Godine 1525. se uz njegovo ime pojavljuje naslov "archimagistro" u kontekstu gradnje zidina. Nakon 1535. godine ime mu je vezano uz nabavku materijala za gradnju, pa se može pretpostaviti da je osnovnu građevinsku djelatnost proširio i na trgovinu. U međuvremenu postaje uvaženi građanin i u nekoliko navrata predstavnik pučana u Gradskome vijeću koje od Sidra Stošića 29. lipnja 1552. godine naručuje izgradnju tornja gradskoga sata "kojem se po ljepoti u Dalmaciji neće naći usporedbe".⁶³

Dana 2. srpnja 1557. majstoru Sidru Stošiću isplaćeno je 120 lira *de pizoli' per acconciar li destri di Cherso, et far il suo muro attorno lo volto, forendo, piere, sabion, calcina, travi ... et tutto quello fara bisogno in fabrica d. ditti destri ch. sijno ben murati della medema longhezza altezza longhezza ato sonno al pnte a la parte et co. dui balconi da Garbino, proportionadi come parara meglio*.⁶⁴ Majstor Sidar Stošić je umro nakon 1559. godine kada se, kako je za sada poznato, u zapisima Gradskoga Vijeća po posljednji put pojavljuje kao nadglednik radova na izgradnji zidina.⁶⁵ Sidra Stošića u obiteljskom poslu nasljeđuje sin Frane Stošić koji se kao nadglednik radova na zidinama u zapisima Gradskoga vijeća pojavljuje 1564., 1568., 1570., 1573., 1579., 1582., 1585., 1588., 1592., 1594., 1600., 1602., i 1604.⁶⁶ U *Libri delle fabbricha...* pojavljuje se s datumom 17. lipnja 1581. kao majstor Frane Stošić pok. Sidra za nepoznatu isplatu,⁶⁷ 1584.,⁶⁸ te 1585., kada se s majstorom Markom Soldatićem spominje u isplati za radove na vratima *posta al Prado*.⁶⁹ Ukoliko za datum dovršetka vratiju Bragadina prihvatimo

1581. godinu, ovdje onda mora biti riječ o radovima na glavnim gradskim vratima Porta Marcella i na taj način ta ćemo dva majstora uzeti za glavne izvođače radova na tim vratima, koja su kako je ranije navedeno, zasigurno nastala prema predlošku donesenom iz Venecije.

Od botege obitelji Marangonić koja je u Cresu zabilježena na zbornoj crkvi osamdesetih godina 15. stoljeća, na gradnji fortifikacija pojavljuje se tek Mihovil Marangonić prigodom isplate 15. lipnja 1518. godine.⁷⁰

Od potomaka lokalnih klesarskih i graditeljskih obitelji u Knjizi troškova javlja se još i Juraj Zidarić godine 1517.⁷¹ U isplatama za nepoznate radove javlja se 1. lipnja 1518.,⁷² 22. travnja 1520.,⁷³ a 28. siječnja 1525. zabilježen je kao protomajstor gradnje zidina.⁷⁴

Veoma aktivna u radovima na zidinama je i obitelj Zvonarić, od koje se najranije pojavljuje Petar Zvonarić, punim imenom od 9. lipnja 1518.⁷⁵ Dana 22. rujna 1534. posljednji se put spominje u suradnji sa sinom Jurjem Zvonarićem koji će nakon toga potpuno preuzeti obrt, pa se kao nadglednik gradnje zidina u Knjigama Gradskoga vijeća pojavljuje 1564., a u isplatama unutar Knjige gradnje zidina još 13. srpnja 1584.⁷⁶ U samo dva navrata isplate prima Ivan Zvonarić (Zuane) - 25. svibnja 1584. i 21. prosinca 1587.⁷⁷ Najaktivniji član obitelji svakako je Ivan Petar Zvonarić koji se kao suradnik Frane Stošića pok. Sidra najranije spominje 17. lipnja 1581.⁷⁸ Dana 13. ožujka 1582. godine sa suradnicima zidarima i kamenorescem Markom Soldatićem radi na popravku crkvice Sv. Uršule,⁷⁹ a te je godine imenovan kao *Proto Architetto e Maestro* zborne crkve Sv. Marije u Cresu, obvezujući se da će je proširiti i produljiti, budući da je pretijesna za brojno stanovništvo. Prema nedavno objelodanjenim podacima, kojima je J. Gudelj arhivskim podacima dokazala gradnju velikog dijela kolegijate upravo u ovom razdoblju, Ivan Petar je u kolovozu 1583. otišao u Rovinj kako bi nabavio odgovarajući kamen, a u jesen te godine Marku Soldatiću i Ivanovu sinu Ivanu Zvonariću isplaćuje određenu svotu za izradu stupova i kapitela.⁸⁰ Radovi na zbornoj crkvi nastavit će se do prvih godina 16. stoljeća, no istraživanja J. Gudelj više ne spominju Zvonarićevo ime. Istovremeno s radovima na zbornoj crkvi, kako je već ranije istaknuto, Ivan Petar Zvonarić je 13. srpnja 1584. dobio predujam od 30 lira za pripremu kamena za neka gradska vrata,⁸¹ što se vjerojatno odnosi na glavna kopnena vrata Marcella, koja će biti dovršena četiri godine kasnije. Dana 21. prosinca 1587. isplaćeno mu je 90 lira za izgradnju stepenica kod izvora Piskel (jedini objekt o kojem bi ovdje mogla biti riječ jest mlin koji je sagrađen početkom 16. stoljeća). Iste godine Ivan Petar Zvonarić dobiva 150 lira, a Frane Stošić 132 lire za nepoznate radove na jednoj od ugaonih

4. Cres, *Porta Bragadina*, stanje tridesetih godina 20. stoljeća (Lošinjski muzej, Zbirka Dantea Lussina, s dopuštenjem Muzeja)
Cres, *Porta Bragadina*, situation in the 1930ies

5. Cres, sjeverozapadna branič-kula (foto L. Borić)

Cres, north-western round tower

oblih kula (baloardo). Istovremeno se u Knjigama Gradskoga vijeća kao nadglednik gradnje zidina Ivan Petar pojavljuje 1558., 1561., 1563., 1566., 1567., 1570., 1572., 1575., 1579., 1582., 1585., 1588., 1592., i posljednji put 1595., što je ujedno i posljednji zapis o jednom od najcjenjenijih graditelja i kamenorezaca druge polovine 16. stoljeća u gradu Cresu. Posljednji u obitelji Zvonarića u dokumentima o gradnji zidina pojavljuje se Gašpar Zvonarić, i to pri isplatama u skupini Frane Stošića dana 9. travnja 1599. i 14. srpnja 1600. godine,⁸² a kao nadglednik gradnje zidina u godinama 1586., 1593., 1596., 1599., 1603., 1606. i 1607. godine. Kao nadglednik uz njega službuje i Vito Zvonarić, premda o njemu nema bilješki prilikom isplata u Knjizi troškova.

Obitelj Soldatić zastupljena je u građevinskim poduhvatima 16. stoljeća s dva člana od kojih je Marko Soldatić veoma cijenjen kao kamenorezac (*tagiapiera*). Njegovo ime po prvi put susrećemo u rujnu i listopadu 1583. godine, kada od majstora Ivana Petra Zvonarića, protomajstora gradnje zborne crkve, s Ivanom Ivanovim Soldatićem prima isplate za izradu stupova i kapitela za tu crkvu.⁸³ Taj je posao zasigurno dobro obavio, budući

da 17. veljače 1587. prima 60 lira za izradu dva stupa s bazama i kapitelima koji će biti ugrađeni u dvorište Kneževe palače, a istovremeno radi i na balkonima prvoga kata i vanjskom stubištu u istom dvorištu. Dana 1. ožujka iste godine Marko Soldatić radi na pergoli, dijelu stubišta i četiri prozora trijema Pretorske (Kneževe) palače, a 5. travnja slijedi posljednja isplata za radove na dvorištu palače, stubištu i stanovita tri balkonska otvora (*corte dell palazzo...scalla... balconi tre*).⁸⁴ Marko je i dalje nastavio surađivati na gradnji zborne crkve, pa je njegovo ime zasebno istaknuto, unutar skupine majstora koji su primili isplatu za podizanje apside, u listopadu 1585. godine.⁸⁵ Nadalje se u skupnim isplatama za nepoznate radove pojavljuje 9. travnja 1599.,⁸⁶ a 26. svibnja 1603. radi na nasipavanju *scarpe* jugoistočne kule Sv. Duha.⁸⁷ S Franom Stošićem ponovno surađuje 1603. godine kada im za opremanje vratiju na Pratu⁸⁸ biva isplaćeno 1141 lira,⁸⁹ a iste godine nepoznata svota za radove na jarcima oko ugaonih kula (*conto delli scolini detti torrioni*).⁹⁰ Dana 4. kolovoza 1604. Marko Soldatić je isplaćen za radove na zidu i mulu, a iduće godine i na kuli u pristaništu Merag.⁹¹ Za kulu u Meragu godine 1609. izradio je danas izgubljeni grb za što mu je isplaćeno 18 lira.⁹² Posljednji zapis o djelatnosti Marka Soldatića u Knjizi troškova gradnje zidina jest isplata godine 1610. prilikom zaključenja troškova radova na crkvi Sv. Marije,⁹³ a iste godine radi na stambenom mostu preko ulice kojim je prostor te crkve povezan sa sakristijom postavljenom u župnom dvoru.⁹⁴ Neobična je činjenica da je Marko Soldatić, premda veoma cijenjen kamenorezac i graditelj, za nadglednika gradnje zidina izabran samo 1611. i 1615., odnosno nakon stvarnog dovršetka čitavog obrambenog pojasa, za razliku od Mateja Soldatića koji se kao nadglednik spominje 1606., 1607., 1608., 1609., 1612., 1613., 1616., 1617., 1618., 1619., 1620., i 1621. godine. Matej Soldatić se u Knjizi troškova pojavljuje 4. kolovoza 1604. kada ugrađuje metalne dijelove u vrata Marcella i 1610. prilikom zaključenja troškova izgradnje.⁹⁵ Ovaj je majstor zabilježen i na radovima u zornoj crkvi, pa se tako 1610. obvezao izraditi stube za oltar i krstionicu, a s Ludovikom Zidarićem je 1622. plaćen za radove u svetištu, točnije za postavljanje novog prozora i oltarne pale.⁹⁶

Sudeći po učestalosti isplata, u posljednjim desetljećima dovršenja obrambenog sustava, osobito važan doprinos dao je Andrija Gesmondin koji se prvi puta spominje 21. prosinca 1587.⁹⁷ kao "*maestro Andrea Gesmondin muraro*". On se u prvim godinama svoje djelatnosti pojavljuje isključivo u suradnji s drugim majstorima,⁹⁸ a osobito često s Franom Stošićem. Međutim, od 1602. postaje jednim od glavnih majstora, pa se uz isplatu od 768 lira njegovo ime spominje uz dovršenje i popravak zapadne i sjeverne kortine.⁹⁹ Dana 26. svibnja 1603. godine isplaćene su

mu 33 lire za iskopavanje temelja oko jedne od ugaonih kula.¹⁰⁰ Majstor Andrija Gesmondin 1604. godine gotovo u potpunosti preuzima radove na zidinama: metalnim dijelovima (vjerojatno sustavom zatvaranja) oprema vrata Marcella¹⁰¹ i vrata u kuli Turion.¹⁰² Dana 9. veljače 1609. isplaćena mu je nepoznata svota za pokrivanje kule Turion, te se izravnavaju troškovi za izradu vratiju,¹⁰³ a 1610. za dovršenje radova na jugoistočnoj ugaonoj kuli kod Sv. Duha.¹⁰⁴ Kao što je primijećeno u slučaju majstora Marka Soldatića, majstor Andrea Gesmondin izabiran je za nadglednika radova na zidinama samo u godinama kada u većoj mjeri ne sudjeluje u samim radovima. Knjige Gradskoga vijeća bilježe ga samo u godinama 1581., 1587., 1590., 1594., 1597., 1601., i 1605.

U posljednjem desetljeću 16. stoljeća na gradnji obrambenog sustava pojavljuju se braća Luka i Pavao Mladinić u isplatama za suradnju s Franom Stošićem.¹⁰⁵

Na izgradnji fortifikacija 16. stoljeća, u gradu Cresu nalazimo i one majstore koji se pri isplati troškova spominju samo jednom, a za neke od njih bilježnik donosi i podatak o mjestu porijekla. Ovdje tek donosim njihova imena i datum pojavljivanja u gradu Cresu, a buduća bi istraživanja mogla rasvijetliti njihovo djelovanje i u drugim sredinama: Jeronim iz Šibenika,¹⁰⁶ Fabrizio iz Grada,¹⁰⁷ Šimun Gajdinić,¹⁰⁸ Tugomir,¹⁰⁹ Andrea da Bergamo,¹¹⁰ i Nikola iz Korčule.¹¹¹

Nakon 4. srpnja 1610. godine kada je zaključena Knjiga troškova izgradnje zidina,¹¹² obavljaju se još neki završni radovi u smislu sitnijih popravaka. Oni će konačno biti dovršeni tek 1689. godine kako je navedeno na kamenom natpisu kojeg je objavio N. Lemessi.¹¹³

Na koncu ovog izvještaja o creskim graditeljima koji su tijekom 16. stoljeća bili zaposleni na izgradnji gradskih fortifikacija, treba napomenuti kako zasigurno nije riječ o imenima koja bi graditeljstvo 16. stoljeća obilježila presudnim dostignućima. Njihova brojnost, a donekle i obimnost zadataka koje su preuzimali, potvrđuju kontinuitet procvata građevinske djelatnosti u gradu Cresu koji pratimo od vremena druge polovine 15. stoljeća. Početak ovih aktivnosti pratimo na izgradnji kolegijate, a nastavak, tijekom prvih desetljeća 16. stoljeća, na podizanju nekoliko kuća lokalnih plemića i nedavno obogaćenih građana.¹¹⁴ Obiman poduhvat fortificiranja grada u tom je smislu osigurao kontinuitet, ali i daljnji razvoj i umnožavanje klesarskih i graditeljskih radionica tijekom kasnijih desetljeća 16. stoljeća. Premda u inženjerskom i obrambenom aspektu projekt ovih zidina nije usvojio neke od brojnih *cinquecentističkih* inovacija, na ključnim elementima gradskih portala primijenjeni su posve osuvremenjeni predlošci, s karakteristikama manirističkog likovnog jezika kakvi se sredinom i tijekom druge polovine 16. stoljeća šire traktatima Sebastiana

Serlia i drugih, a kakvi u to doba postaju standardom i u drugim gradovima Istre, Kvarnera i Dalmacije. Iako u ovom trenutku još nije moguće utvrditi izvor nacрта za troja sačuvana creska vrata, njihovo je ishodište, bez ikakve sumnje, Venecija, točnije neki od arhitekata zaposlenih u službi *Serenissime*. S druge strane, iako je projekt pristigao iz Venecije, ovdje objavljenim arhivskim podacima potvrđen je angažman creskih klesarskih i graditeljskih radionica čiji majstori pristigle predloške razmjerno brzo usvajaju i njima suvereno vladaju.

Bilješke

- ¹ Izlaganje s rezultatima ovog istraživanja održao sam na znanstvenom skupu "VIII. Dani Cvita Fiskovića" održanom u listopadu 2004. godine.
- ² PETRIS, S., 1892. i 1897., *passim*.
- ³ LEMESSI, N., 1979, vol. I., 129-164 za sjednice održane između 1495. i 1605. godine. Regesti prvih dviju knjiga zapravo su prijepis Petrisovih (bilj. 1).
- ⁴ VLAHOVIĆ, J., 1968., 87-88.
- ⁵ MOHOROVIČIĆ, A., 1956., 477 - 479.
- ⁶ PRELOG, M., 1963, *passim*.
- ⁷ ĆUS-RUKONIĆ, J., 1990. i 1993, *passim*.
- ⁸ Palisadni zid je štitio Mandrač, kako proizlazi iz odluke Gradskog vijeća donesene 11. listopada 1500. godine, kojom ga se namjeravalo podići, vjerojatno na mjestu starijeg urušenog (DUDA MARINELLI, G., 1984., 310). Palisadna je struktura obnavljana i 1526. godine (LEMESSI, N., 1979., vol. 1, LdC1526. 2. 1.).
- ⁹ DUDA MARINELLI, G., 1984.
- ¹⁰ TOMAZ, L., 2002.
- ¹¹ Taj je katastarski plan objavljen kod SLUKAN-ALTIĆ, M., 2000., kat. br. 23. Karta mjerila 1:1440 (65 x 52 cm) danas se čuva u Državnom arhivu u Splitu, Arhivu mapa za Istru i Dalmaciju.
- ¹² BORIĆ, L., 2002., 99-105.
- ¹³ DUDA MARINELLI, G., 1984., 305, T. 2, 314. Autorica pretpostavlja još jedna gradska vrata, sjeverna, prema Pratu, a kojima bi završavao gradski dekuman za kojeg tvrdi da je, sukladno urbanističkom naslijeđu pretpostavljene antičke Crepse, ishodište imao u Mandraču.
- ¹⁴ Prema Petru Skoku (SKOK, P., 1950., vol. II., 36.) koji ovaj termin izvodi iz imenica "konac", odnosno kraj gradskog područja, dok ga je L. Tomaz (TOMAZ, L., 2002., 55) tumači kao CON(trollo) S(anitario). Dio grada koji se danas naziva Zazid, posve jasno, nastao je izvan južnog trakta renesansnih zidina.
- ¹⁵ Vela preskva izgrađena je u zapadnom, a Mala u istočnom dijelu luke. Jedna od njih je morala postojati i prije 1545. godine kada Gradsko vijeće zadužuje sve građane za pomoć pri gradnji i popravku na način da brodicama prevoze kamen, pijesak i vapno s Debelog rta (*Punta Grassa*) u Cres. Arheološka sondiranja izvedena 1990. godine otkrila su i obalnu liniju koja je, sukladno odredbama Gradskoga vijeća, bila građena tijekom 16. stoljeća. Ta linija uglavnom slijedi liniju kasnije rive građene u 19. stoljeću, koja je na nekim mjestima niža i uvučena za 30-50 cm. O arheološkim istraživanjima rive: ĆUS-RUKONIĆ, J., 1990. i 1993.
- ¹⁶ SLUKAN-ALTIĆ, M., 2000., kat. br. 23.
- ¹⁷ Sudeći po relativno širokom uličnom potezu koji i danas vodi od Ulice Creskog statuta do mjesta na kojem se nalazila kula Turion, i u njoj su se morala nalaziti gradska vrata kojima bi se izlazilo prema obradivim površinama sjeverno od grada. To su vjerojatno ona vrata koja se u izvorima pojavljuju pod imenom *Porta del Mergo*, jer je od njih mogla izlaziti prometnica prema Mergu, pristaništu u kojem je pristajala skela koja je povezivala otoke Cres i Krk.
- ¹⁸ "... *mro Matthio Soldatic...*" plaćen je za "... *far terrapienar il balloardo app.o S. Spirito...*". Državni arhiv Rijeka (dalje DARi), JU-28.XXXVI/4, *Libro de conti della fabbrica delle Mura di Cherso per essecutionem della deliberation del Senato 1509. 24 Septembris*, (dalje DARi, LdF), f. 111'.
- ¹⁹ Kartuše su ukrašene karikiranim maskeronima. Ovdje se nalazio reljef lava Sv. Marka koji je bio uništen prosvjedima nakon pada *Serenissime*. Tada je stradao i lavliji reljef sa sjeverne ugaone kule koji je, uglavnom neoštećen, bio bačen u more odakle je izvađen 1905. godine, kada je očišćen, nakon čega je postavljen u nišu satnog tornja. Taj je reljef iznova stradao u jesen 1943. godine. O tome: RIZZI, A., 2005., 127-131. Posljednjih se mjeseci vode vrlo žive polemike u kojima predstavnici Zajednice Talijana Cres predlažu postavljanje trećeg lavljeg reljefa u ovu nišu. Nedavno je za ovo mjesto načinjen i jedan, posve proizvodno oblikovan lavliji reljef, lišen ikakve likovne vrijednosti (RIZZI, A., 2005., 146, sl. 57). Postupak povratka i obnove lavljih reljefa opravdan je samo onda kada je izvorni reljef sačuvan ili kad o njegovu izgledu imamo pouzdane likovne izvore. To, nažalost, nije slučaj. Danas je na tom mjestu naslikan grb grada Cresa, djelo akademskog slikara Mate Solisa.
- ²⁰ "... *con miglior animo perficere la torre del horologio, la qual senza rispetto de spesa alcuna l'ha seduta bella et onorevole dal modo che si vede, che forse una tal no si trova in Dalmatia.*" LEMESSI, N., 1979., vol. 1, 216, LdC 29.6.1552. Regeste Knjiga Gradskoga vijeća (Spoglio dei Libri Consigli della Magnifica Comunità di Cherso, ovdje i dalje: LdC) objavljeni su u: PETRIS, S., 1892., i 1897., te u: LEMESSI, N., 1979., vol. 1. Regeste prvih dviju Knjiga objavio je još Stefano Petris 1892. i 1897. u Kopru, a u Lemessijevom su izdanju ponovljeni, te su im dodane regeste zapisa kasnijih Knjiga.
- ²¹ Priložene fotografije Porta Marcella i Bragadina načinio je lošinjski fotograf Dante Lussin, a treba ih datirati u tridesete godine 20. stoljeća, nakon 1934. kada su na vrata Marcella i Bragadina postavljene kopije lavljih reljefa, tj. prije 1936. godine kada nastaju njegovi posljednji radovi. Zahvaljujem Lošinjskom muzeju na uvidu u zbirku Dantea Lussina i ustupljenim fotografijama.
- ²² Sadašnji je prikaz lava Sv. Marka postavljen 1934. godine na mjestu onoga koji je otučen u nemirima nakon pada Mletačke Republike (ĆUS-RUKONIĆ, J., 1989., 15). Ulomci originalnog reljefa danas se nalaze u mjestu Gardone Riviera, ugrađeni u kompleksu Vittoriale degli Italiani, u desnoj egzedri ulaznoga dvorišta. Sačuvani su tek vrhovi šapa, kitnjasti vrh repa, te stilizirani morski valovi i tlo na kojemu je lav stajao (RIZZI, A., 2005., 133 i 137).
- ²³ POZZO-BALBI, L., 1934., 87.
- ²⁴ DARi, LdF, f. 85, 86', 87. Iznos je nečitak. Inače, treba imati na umu da bi se ovi radovi mogli odnositi i na gradnju Porta Bragadina, gradskih vrata koja su također smještena na Pratu, iako su ona trebala biti dovršena već 1581. godine. Zanimljivo je da u isto vrijeme, o čemu opširnije govorim kasnije u ovom radu, Ivan Petar Zvonarić u Rovinju nabavlja kamen za cresku zbornu crkvu. Tada surađuje s Markom Soldatićem, ali ne i s Franom Stošićem. U Rovinju za pripremu kamena isplaćuje majstora

- Tomu, a za ovdje navedene radove majstora Mateja. Za podatke o zbornoj crkvi: GUDELJ, J., 2008., 154-155.
- ²⁵ ĆUS-RUKONIĆ, J., 1989., 13.
- ²⁶ RIZZI, A., 2005., 131-132. Ovaj je lavlji reljef, poput onoga s atike Porta Marcella postavljen 1934. kao slobodna interpretacija izvornog lavljeg prikaza kojeg su austrijske vlasti dale skinuti 1797. godine. Alberto Rizzi donosi podatak da je lavlji reljef s ovih vrata 1964. bio uzidan nad Porta Altinia u Trevisu.
- ²⁷ ĆUS-RUKONIĆ, J., 1989., 56.
- ²⁸ DARi, LdF, f. 81.
- ²⁹ DARi, LdF, f. 114' i 115.
- ³⁰ U tom je smislu intrigantna, premda ne i posve vjerojatna, hipoteza arhitekta Luigija Tomza koji ishodište oblika navedenih gradskih vratiju traži u idejama Sebastiana Serlia. Frane Petris, glasoviti filozof, Cresanin, uredio je sabrana djela filozofa G. Camilla Delminija koji je pak, kao Serliov intimus, ideje Serliovih traktata mogao prenijeti Petrisu, a ovaj - na neki način - utjecati na odluke vlasti u svojem rodnom gradu. Premda ova teorija u sebi sadrži previše pretpostavki, ona nije nemoguća, osobito kada imamo u vidu da u dokumentima ne nalazimo podataka o djelovanju nikoga iz kruga mletačkih majstora druge polovine 16. stoljeća, premda sva opisana gradska vrata pokazuju visok stupanj razumijevanja renesansnog stilskog jezika. Hipoteza je ukratko iznesena u novinskom članku pod naslovom *Un incontro tutto da ricordare...* koji je objavljen 27. kolovoza 2001. u pulskom dnevniku "La voce del popolo", a opširnije je razrađena u knjizi iz 2002. godine (TOMAZ, L., 2002., 83).
- ³¹ Za pomniju definiciju bastionskih sustava i njihovih varijacija: ŽMEGAČ, A., 2009., 14-15 i 155.
- ³² Srodne kule kružnog i polukružnog tlocrta nalazimo u Korčuli, a riječ je o kulama polukružnog tlocrta Bokar i Zakerjan koje nastaju između 1485. i 1495. godine, te onoj Svih svetih, kružnog tlocrta (FAZINIĆ, A., 1988.-1989., 82, 85). Obrambena kula takvog tipa, no postavljena samostalno, izvan obrambenog sustava, podignuta je krajem 15. stoljeća u luci Velog Lošinja s, vjerojatno proizvoljno, naknadno uklesanom 1455. godinom. Treba spomenuti i da su branič-kule obla tlocrta uobičajene na kontinentalnim fortifikacijama 16. stoljeća u Hrvatskoj krajini (HORVAT, Z., 1993., passim).
- ³³ TOMAZ, L., 2002., 16-17. Taj je prelat odigrao i ključnu ulogu u prijenosu ranorenesansnih oblika u cresku arhitekturu koji se javljaju prvih godina 16. stoljeća na njegovoj kući. O tome: GUDELJ, J. - BORIĆ, L., 2002.
- ³⁴ BERTOŠA, M., 1995., 64. Nekoliko godina ranije, 1506., Maksimilijanove su trupe bile prodrle u područje južne Istre, a 1508. mletačke su postrojbe zauzele i potom napustile Trst, Goricu, Pazin i Rijeku. Intenzivna ratna djelovanja u neposrednoj blizini otoka Cresa zasigurno su potaknula Veneciju na investiranje u creske fortifikacije.
- ³⁵ VLAHOVIĆ, J., 1968., 87-88. Autor donosi niz podataka iz Lemessijeva prijepisa Knjiga Gradskoga vijeća. Tako su 2. studenog 1543. od Senata traženi topovi i streljivo za obranu od uskoka od kojih se očekuju nove provale, kao osveta creskom knezu i kapetanu koji je neke od uhićenih dao objesiti. Kasnije, istog mjeseca, obvezuju se i pripadnici klera dovoziti kamenje, šljunak i vapno za izgradnju gradskih zidina. Dana 21. srpnja 1564. strah od uskoka je među stanovnicima otočnih naselja bio toliki da Vijeće izvještava kako mnogi namjeravaju iseliti. Grad nema uređenih zidina sa strane kopna, a uskoci krstare arhipelagom. Spominje se kako su nedavno opljačkali Susak, gdje je smrtno stradalo nekoliko Sušana koji su pružali otpor, a brojni su pretučeni. Ni sedamdesetih godina 16. stoljeća provale ne jenjavaju, a Vijeće izvještuje da stotinjak uskoka kruži otočjem, provaljuje u kuće, uzimaju što im se sviđa, prijete smrću onima koji se brane, a mnoge batinaju. To se, kaže se u izvješću od 4. prosinca 1573., dogodilo u Martinšćici, Pernatu, kod Sv. Blaža u blizini Cresa, u Černici, Gnelovici, Sv. Lovreču, Sremu, Beleju i Ustrinama, selima iz kojih su uskoci uzeli stotinjak glava blaga. Dana 3. ožujka 1597. Vijeće bilježi nove štete koje je počinila velika grupa od oko 900 uskoka na 17 brodica. Oni, osim blaga, otimaju vino i sijeno te navaljuju na žene. Svi ovi izvještaji, i onda kada se uzmu s oprezom zbog čestog pretjerivanja u svrhu izdašnjeg financiranja gradnje fortifikacija, upućuju na zaključak o ozbiljnoj ugrozi otočnog stanovništva.
- ³⁶ Stanje srednjovjekovnih zidina opisano je u odluci Vijeća od 29. lipnja 1506. (LEMESSI, N., 1979., 143, sub diem). Zapadni se trakt starih zidina opisuje kao "*aperta a parte maris et careat menis sitque absque aliquo fortilitio, cum maximo discrimine et periculo incolarum abitantium in hoc loco, his precipue temporibus in quibus prope insulam per nonnullos piratas facta fuerunt naviglia depredata*".
- ³⁷ Riječ je o 119 folija uvezanih u knjigu.
- ³⁸ DUDA MARINELLI, G., 1984., passim.
- ³⁹ "... *qua itur ad Puteum novum; illa qua itur ad S. Franciscum et alia qua itur ad S. Helenam*". LEMESSI, N., 1979., 136, LdC 11. 10. 1500.
- ⁴⁰ "... *pallos positos pro riparatione et fortificatione huius loci*". LEMESSI, N., 1979., 143, LdC 2. 1. 1506.
- ⁴¹ "... *publico incanto ... crollate proprio nel giorni precedenti*". LEMESSI, N., 1979., 144, LdC 2. 1. 1508.
- ⁴² LEMESSI, N., 1979., 164, LdC 29. 6. 1520. Grad podiže optužnicu u Veneciju protiv kancelara Tiberija Lipa koji se vratio u Veneciju, otudivši 200 dukata namijenjenih gradnji zidina. Ovo je jedini podatak koji neizravno govori o malim svotama koje je Venecija odobrila za provedbu ovako ambicioznog građevinskog zahvata.
- ⁴³ Prema priopćenju J. Ćus-Rukonić o nalazima pri arheološkim istraživanjima 1991. godine.
- ⁴⁴ DARi, LdF, f. 24, 25; 26, 26'.
- ⁴⁵ Nekoliko je prvih folija djelomično uništeno.
- ⁴⁶ DARi, LdF, f. 44.
- ⁴⁷ DARi, LdF, f. 12' - 27. 3. 1527.
- ⁴⁸ DARi, LdF, f. 21' - 28. 3. 1517.
- ⁴⁹ DARi, LdF, f. 21' - 1520.
- ⁵⁰ DARi, LdF, f. 21' - 28. 3. 1517; f. 22 - 17. 12. 1521.; f. 25 - 6. 2. 1514.; f. 25' - 28. 2. 1514.; f. 26' - 28. 7. 1514.
- ⁵¹ DARi, LdF, f. 23' - 17. 12. 1521.; f. 25' - 28. 2. 1514.; f. 26' - 28. 7. 1514.; f. 27 - 25. 4.; f. 28. 25. 8. 1525.; f. 29 - 3. 7. 1525., f. 29 - 3. 7. 1525.; f. 29' - 24. 3. 1525.; f. 35. - nečitak datum; f. 42' - 28. 1. 1525.; 54' - 22. 9. 1534.
- ⁵² DARi, LdF, f. 25 - 6. 2. 1514.

- ⁵³ DARI, LdF, f. 25 - 6. 2. 1514.
- ⁵⁴ DARI, LdF, f. 25' - 28. 2. 1514.
- ⁵⁵ DARI, LdF, f. 51 - 12. 3., 17. 4., 20. 4. 1527.; f. 51 - 12. 3. 1527.; f. 52 - 3. 9. 1527.; f. 52' - 22. 12. 1527. Dana 28. prosinca 1527. dobiva čak 20 dukata za dovršenje cisterne na Pratu. O toj cisterni u Knjigama Gradskega vijeća nema spomena.
- ⁵⁶ DARI, LdF, f. 51' - 13. 6. 1527.
- ⁵⁷ DARI, LdF, f. 51'.
- ⁵⁸ DARI, LdF, f. 56 - 13. 6. 1535.; f. 57. - travanj 1535.; f. 58. 10. 4. 1535.; f. 58' - 30. 3. 1536.; f. 59 - 65 (za godinu 1538.).
- ⁵⁹ DARI, LdF, f. 69 - 1540. (datum je nečitak).
- ⁶⁰ LEMESSI, N., 1979., 199-200, LdC 12. 8. 1543., 14. 8. 1543.
- ⁶¹ LEMESSI, N., 1979., 200, LdC 17. 11. 1543.
- ⁶² DARI, LdF, f. 102'.
- ⁶³ "... *con miglior animo perficere la torre del horologio, la qual senza rispetto de spesa alcuna l'ha reduta bella et honorevole del modo che si vede, che forsi una tal no si trova in Dalmatia.*" LEMESSI, N., 1979., 216, sub diem.
- ⁶⁴ LEMESSI, N., 1979., 237, LdC 2. 7. 1557.
- ⁶⁵ LEMESSI, N., 1979., 251, sub diem.
- ⁶⁶ Povremeno se pojavljuje i stanoviti Frane Stošić sin pok. Jakova zvan Palčić, kojeg ne treba pomiješati s ovdje spomenutim koji se godine 1585. navodi kao sin pok. Sidra. Moguće je da je u posljednjim godinama koje sam naveo, zbog smrti Frane Stošića pok. Sidra, Frane Palčić naveden bez razlikovnog nadimka.
- ⁶⁷ DARI, LdF, f. 81.
- ⁶⁸ DARI, LdF, f. 85.
- ⁶⁹ DARI, LdF, f. 89.
- ⁷⁰ DARI, LdF, f. 32'.
- ⁷¹ DARI, LdF, f. 32, 32'.
- ⁷² DARI, LdF, f. 35'. Opis radova je nečitak.
- ⁷³ DARI, LdF, f. 36'.
- ⁷⁴ "*archomag.o Sidarich*" DARI, LdF. f. 42'.
- ⁷⁵ DARI, LdF. f. 34'.
- ⁷⁶ DARI, LdF, f. 85.
- ⁷⁷ DARI, LdF, f. 85 i f. 91.
- ⁷⁸ DARI, LdF, f. 81.
- ⁷⁹ DARI, LdF, f. 83. Riječ je o gotičkoj crkvi na Pratu koja danas nosi titular Sv. Marije Magdalene.
- ⁸⁰ GUDELJ, J., 2008., 154-155.
- ⁸¹ DARI, LdF, f. 85.
- ⁸² DARI, LdF, f. 98 i f. 102.
- ⁸³ GUDELJ, J., 2008, 154.
- ⁸⁴ DARI, LdF, f. 95', 96'.
- ⁸⁵ GUDELJ, J., 2008., 155.
- ⁸⁶ DARI, LdF, f. 99 i f. 102'.
- ⁸⁷ DARI, LdF, f. 111'.
- ⁸⁸ Vjerojatno na Porta Marcella.
- ⁸⁹ DARI, LdF, f. 113.
- ⁹⁰ DARI, LdF, f. 113.
- ⁹¹ DARI, LdF, f. 114.
- ⁹² DARI, LdF, f. 115.
- ⁹³ DARI, LdF, f. 119'.
- ⁹⁴ GUDELJ, J., 2009., 155.
- ⁹⁵ DARI, LdF, f. 114 i f. 119'.
- ⁹⁶ GUDELJ, J., 2008., 155.
- ⁹⁷ DARI, LdF, f. 91.
- ⁹⁸ DARI, LdF, f. 98, f. 102. f. 102'.
- ⁹⁹ "... *coridor da garbin... coridor da tramontana...*" DARI, LdF, f. 104'.
- ¹⁰⁰ "... *per zapar le fondanza del baloardo...*" (dalje nečitko). DARI, LdF, f. 111'.
- ¹⁰¹ "... *fattura della porta app.o i fauri del Prado...*" DARI, LdF, f. 113.
- ¹⁰² "... *mro Andrea Gesmondin p. riffar il molo della porta del Mergo... banchetta al molin dalla prta del Mergo, et la banchetta grande del Prado... p. far li molli della parte del Prado.*" DARI, LdF, f. 114.
- ¹⁰³ "... *p. lavorar coperto il torrion, sopra la porta del Mergo... p. far la porta dalla torre del detto (?) al Torrion-*" DARI, LdF, f. 115.
- ¹⁰⁴ "*And.ea p. far la tore app.o S. Spirito*". DARI, LdF, f. 119.
- ¹⁰⁵ DARI, LdF, f. 102', f. 119.
- ¹⁰⁶ DARI, LdF, f. 25', 28. veljače 1514.
- ¹⁰⁷ DARI, LdF, f. 34, 5. srpnja 1519.
- ¹⁰⁸ DARI, LdF, f. 42', 3. kolovoza 1525.
- ¹⁰⁹ DARI, LdF, f. 69, 1540.
- ¹¹⁰ DARI, LdF, f. 69, 1540.
- ¹¹¹ DARI, LdF, f. 18, 17. lipnja 1581.; f. 85, 25. svibnja 1584.
- ¹¹² DARI, LdF, f. 119'.
- ¹¹³ Natpis mi je poznat samo prema reprodukciji koju je objavio taj autor (LEMESSI, N., 1979., vol. II., 158): PERANDEO BARBO CHERSI & AUXERI PRAESES IN AMORE & IUSTITIA PAR PATER MOENIA HAEC PRO CIVIBUS AD SECURITATEM REDVXIT DVXIT PACE... EX EO SOLO ARBOR DE BONA SPELECTOR VADE MEMORIAM... AN. DNI 1689 .
- ¹¹⁴ Riječ je o *palazzettima* lokalnih plemića Marcello-Petris, Moisé i Draža, ali i dviju kuća pučana Rodinis. (BORIĆ, L., 2002.; 78-80 i 99-127.). O kući Marcello-Petris: GUDELJ, J. - BORIĆ, L., 2002.

Literatura

- BERTOŠA, M., 1995. - Miroslav Bertoša, *Istra: Doba Venecije (XVI. - XVIII. stoljeće)*, Zavičajna naklada "Žakan Juri", Pula.
- BORIĆ, L., 2002. - Laris Borić, *Razvoj arhitekture i urbanizma u gradu Cresu od 1450. do 1610. godine* (magistarski rad), Filozofski fakultet u Zagrebu.
- ČUS-RUKONIĆ, J., 1989. - Jasminka Čus-Rukonić, *Heraldički Cres*, Narodno sveučilište, Mali Lošinj.
- ČUS-RUKONIĆ, J., 1990. - Jasminka Čus-Rukonić, *Izveštaj o arheološkim istraživanjima na obalnoj liniji u Cresu 1990. godine i istraživanjima na trasi kanalizacije u Cresu - I. faza, 1991. godine*, rukopis.
- ČUS-RUKONIĆ, J., 1993. - Jasminka Čus-Rukonić, *Izveštaj o arheološkim istraživanjima na obalnoj liniji u Cresu 1990. godine i istraživanjima na trasi kanalizacije u Cresu - (I. faza 2. etapa) izvršenim 1993. godine*, rukopis.
- DUDA MARINELLI, G., 1984. - Gianna Duda Marinelli, *Cherso - studio del tracciato della cinta muraria medievale, Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria*, XXXII. N.S. (LXXXIV.), Trieste, 303-318.
- DUDA MARINELLI, G., 1989. - Gianna Duda Marinelli, *Le strade e le fortificazioni nella piana di Cherso, Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria*, LXXXIX N.S. (XC.), Trieste, 51-77.
- FERRARI CUPILLI, G., 1887. - Giovanni Ferrari Cupilli, *Ceni biografici su di alcuni uomini illustri della Dalmazia*, Tip. Edit. S. Artale, Zara.
- GUDELJ, J., 2008. - Jasenka Gudelj, *Zborna crkva Sv. Marije Snježne u Cresu*, u: *Renesansa i renesanse u umjetnosti Hrvatske, Zbornik radova sa znanstvenih skupova "Dani Cvita Fiskovića" održanih 2003. i 2004. godine*, (ur.) Predrag Marković i Jasenka Gudelj, Zagreb, 149-166.
- GUDELJ, J. - BORIĆ, L., 2002. - Jasenka Gudelj - Laris Borić, *Gotičko-renesansna kuća Marcello-Petris u Cresu, Peristil*, 45, Zagreb, 97-106.
- FAZINIĆ, A., 1988.-1989. - Alena Fazinić, *Srednjovjekovne zidine Korčule, Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 12-13, Zagreb, 81-89.
- HORVAT, Z., 1993. - Zorislav Horvat, *Kružne branič-kule u Hrvatskoj krajini u XVI. stoljeću, Prostor*, 1, 159-188.
- LEMESSI, N., 1979. - Nicolo Lemessi, *Cherso - Note geografice, storiche, artistiche*, vol. 1 - 4, Roma.
- MOHOROVIČIĆ, A., 1956. - Andro Mohorovičić, *Analiza razvoja urbanističke strukture naselja na otocima zapadnog Kvarnera, Ljetopis JAZU*, 61, Zagreb, 461-510.
- PETRIS, S., 1892. - Stefano Petris, *Spoglio dei libri consigli della città di Cherso*, vol. I., Capodistria.
- PETRIS, S., 1897. - Stefano Petris, *Spoglio dei libri consigli della città di Cherso*, vol. II., Capodistria.
- POZZO-BALBI, L., 1934. - Lamberto Pozzo-Balbi, *L'isola di Cherso*, Anonima Romana Editoriale, Roma.
- PRELOG, M., 1963. - Milan Prelog, *Cres - građevni razvoj jednog malog, starog grada, Radovi Odsjeka za povijest umjetnosti*, 4, Filozofski fakultet, Zagreb, 3-20.
- SKOK, P., 1950. - Petar Skok, *Slavenstvo i romanstvo na Jadranskim otocima - toponomastička ispitivanja*, Jadranski institut JAZU, Zagreb.
- SLUKAN-ALTIĆ, M., 2000. - Mirela Slukan-Altić, *Stari zemljovid otoka Cresa*, Centar za održivi razvoj Ekopernat - Pernat, Lubenice.
- RIZZI, A., 2005. - Alberto Rizzi, *Leoni di Venezia in Dalmazia*, Scuola Dalmata del SS. Giorgio e Trifone, Venezia.
- TOMAZ, L., 2002. - Luigi Tomaz, *Mura, torri, porte della magnifica comunità di Cherso*, Quaderni della Comunità Chersina, Collana Storica, n. 4, Edizioni Think ADV, Conselve (Pd).
- VLAHOVIĆ, J., 1968. - Josip Vlahović, *Le Comunità di Cherso e Oszero*, Tipograf, Rijeka.
- ŽMEGAČ, A., 2009. - Andrej Žmegač, *Bastioni jadranske Hrvatske*, Institut za povijest umjetnosti, Školska knjiga, Zagreb.

Summary

Sixteenth Century Fortifications of the Town of Cres (Cherso)

The unstable political situation in which Venice found itself at the time of the League of Cambrai, but also the more frequent incursions and attacks of the Uskoks in the later sixteenth century, were responsible for the surrounding the town of Cres, its medieval nucleus and the newly formed town areas with a wider and stronger fortification system of a regular square plan, with four round towers at the angles and one rectangular tower located in the north-east area, and four town gates. The only angle tower that still survives is the north-west land tower based on which other towers can be reconstructed.

Three of the four town gates have been preserved: the Harbour gate, on the ground floor of the Clock Tower, and two east gates: *Porta Marcella* and *Porta Bragadina*. All three are constructed in the mannerist style of the classical architectural language, with rusticated arches flanked by two Tuscan or Ionic half-columns articulated with stone rings. These half-columns carry an architrave with coats of arms, which terminates with a projecting cornice. Most reliable sources for the dating of the building phases of the Renaissance fortifications, and for the identification of the master-carvers who worked on them are the register of the decisions of the Town Council, and the Book of the Building of the Walls (*Libro della fabbrica delle mura*) which is in the State Archives at Rijeka and contains records of payments

for the construction expenses for individual parts of the walls. The book covers the period between 1514 and 1610, the year when the construction expenses were concluded, although the works on the finishing of the individual parts continued until 1689, the year carved in the inscription referring to the completion of the wall. The article analyses the building phases of the individual segments, and the groups of master-carvers who worked on them. It identifies the stone-cutting family workshops Stošić, Zvonarić, Soldatić and Mladinić, but also a number of local and foreign master-carvers who appeared in the individual building phases. Among them, a special place belongs to Izidor Stošić who was mentioned between 1521 and 1559 as the *Proto Magister* of the structure and, based on the commission of the Town Council; he is identified as the builder of the town's Clock Tower. The mentioned town portals clearly demonstrate the way in which the local builders, gathered around the local workshops, applied the projects embodying contemporary stylistic tendencies which were doubtlessly works of the yet unidentified Venetian architects.

Key words: Cres (Cherso), 16th century fortifications, Venetian Republic, Renaissance